

УДК 069.01

І.В. Шидловський

СТАНОВЛЕННЯ ТА РАРИТЕТИ ЗООЛОГІЧНОГО МУЗЕЮ ІМЕНІ БЕНЕДИКТА ДИБОВСЬКОГО

Шидловський І.В. Становление и раритеты Зоологического музея имени Бенедикта Дыбовского // Науч. зап. Гос. природоведч. музея. – Львов, 2003. – 18. – С. 17-22.

Описаны некоторые моменты становления, а также раритеты музея, указаны количественные характеристики коллекций и их авторство. Обосновывается уникальность сборов мировой фауны, особенно животных, занесенных в Международную и национальную Красные книги, собранных на протяжении почти двух столетий.

Shydlovskyy, I. Foundation and rarities of the Benedykt Dybowski Zoological Museum // Proc. of the State Nat. Hist. Museum. – L'viv, 2003. – 18. – P. 17-22.

Certain moments of the foundation, as well as the rarities of the museum are described. Some quantitative parameters and the authorship of the museum collections are given. It is also motivated the uniqueness of the collections of world fauna, particularly of rare animals, listed in the IUCN Red List and National Red Data Books, which have been collected during almost two centuries.

Зоологічний музей Львівського національного університету імені Івана Франка був заснований як Кабінет натуральної історії у 1823 р. доктором Францом Дівальдом, який отримав для його створення деякі дублети з імператорських колекцій у Відні. У той же час львівський аптекар Карл Саямон передав кабінету свою природничу колекцію, чим значно збагатив фонди майбутнього музею. Пізніше, колекції поповнювали різні видатні люди, найвизначнішим серед яких був професор Бенедикт Іванович Дибовський. Саме за його клопотанням і за наказом ректора університету від 25 лютого 1885 р. для створення Зоологічного музею до Кабінету натуральної історії було передано ще три зали і коридор. Таким чином, для експозиції було отримано цілих п'ять залів. Музей успішно розвивався, його колекції поповнювалися шляхом збору експонатів під час експедицій, подарунків від різних осіб та учнів самого Б. Дибовського, його наступників.

На сьогодні, колекції Зоологічного музею, складають понад 40 тис. одиниць зберігання, загальною кількістю майже 168 тис. зразків світової фауни, серед яких: остеологічний фонд – охоплює 350 екз., оологічний - 542, іхтіологічний – понад 200, земноводних – 511, плазунів – 150, птахів – понад 3,5 тис., ссавців – 3 тис., малакологічний – 40 тис., ентомологічний – близько 110 тис. та близько 1 тис. екз. інших безхребетних. Серед них є чимало рідкісних і зникаючих видів. До останнього видання національної Червоної книги (4) занесено 383 види та підвиди тварин фауни України, з яких близько 1 тис. зразків 175 видів зберігаються в колекціях музею.

Перші з них були зібрані ще у середині XIX ст. Проте в музеї зберігаються і ті тварини, які занесені до Міжнародної Червоної книги.

Серед колекцій безхребетних тварин на особливу увагу заслуговують збори братів Дибовських – Бенедикта і Владислава. Збори Б. Дибовського покладені в основу музейних колекцій і налічують понад 2 тис. одиниць зберігання. Головним чином це тварини зібрані в оз. Байкал, на Далекому Сході, Камчатці. Основу цих колекцій складають малакологічні та гідробіологічні збори. Особливо цінними серед них є колекції губок, ракоподібних та молюсків оз. Байкал, серед яких є і типові зразки: 6 лектотипів та паралектотипів (*Pisidium raddei* Dyb., *Pisidium trigonoides* Dyb. = *Henslowiana trigonoides*, *Pisidium baicalense* Dyb., *Sphaerium korotnewii* Dyb., *Sphaerium baicalense* Dyb., *Acroloxus renardi* Dyb.).

Від д-ра В. Дибовського музей отримав колекцію молюсків Каспійського моря, а також наземних і прісноводних молюсків з Галичини і Литви - близько 100 одиниць зберігання із загальною кількістю понад 1000 екз.

На початку XX ст. музей збагатився черепашками молюсків, різноманітними голкошкірими та рибами з Червоного, Адріатичного і Середземного морів, зібраними протягом 1886-1903 рр. і подарованими музею експедицією принца Монако.

Особливо цінною в музеї є колекція тропічних цикад та клопів австрійського ентомолога Е. Ф. Гермара, зібраних протягом 1810-1818 рр. Ця колекція налічує близько 1830 видів із загальною кількістю 4258 екз. комах, з яких 256 не визначені до цього часу. В колекції є 42 види, вперше описані для науки, загальною кількістю 71 екз.

Іншою цінністю музею є колекція метеликів Європи (*Macrolepidoptera*) д-ра О. Штодінгера, яка налічує 1061 вид із загальною кількістю 2119 зразків. Не менш важливими у цьому відношенні є: колекція комах А. Уляновського, яка за попередніми даними налічує понад 5 тис. видів із загальною кількістю більше 10 тис. екз.; колекція метеликів Галичини С. К. Петруського, зібрана у 80-х роках XIX ст., типовий матеріал остракод (*Ostracoda*) Я. Грохмаліцького, зібраний у 1913 р. на о. Ява (13 типів); колекція черепашок морських молюсків (подарунок графа В. Дідушицького у 1889 р.), яка містить 258 найменувань; колекція метеликів Л. Лясоти, привезених з Японії, Далекого Сходу, Паміру, Кавказу та Австралії у 70-х роках XX ст.

Серед хребетних також немало унікальних експонатів, які відносяться до зниклих на сьогодні або тих, що знаходяться під загрозою зникнення у світовому масштабі [6]. Надклас риби представлений 3-ма видами, що знаходяться на межі зникнення, це: білуга (*Huso huso ponticus* L.) із осетроподібних (*Acipenseriformes*), форель струмкова (*Salmo trutta fario* Berg) з лососеподібних (*Salmoniformes*) та сазан (*Cyprinus carpio* L.) із коропоподібних (*Cypriniformes*). У музейних фондах зберігаються 8 видів риб, занесених до Червоної книги України, що становить 25% від загальної кількості червонокнижного списку, а саме: стерлядь (*Acipenser ruthenus* L.), хариус європейський (*Thymallus thymallus* L.), умбра (*Umbra krameri* Walb.), лаврак губатий (*Morone labrax* L.), чоп великий (*Zingel zingel* L.), піскарка сіра (*Callionymus belenus* Risso), півень морський (*Trigla lucerna* L.), чорт морський (*Lophius piscatorius* L.).

Рідкісних амфібій в колекціях музею - 22 екз. 11 видів. Серед них варто відмітити протеза (*Protues anguilineus* Laur.) – рідкісний вузькоареальний вид, який населяє приморські райони Югославії і передгір'я Венеціанських Альп на півночі Італії; японську велетенську саламандру (*Andrias japonicus* Temm.), що знаходиться під загрозою зникнення; мексиканську амбістому (*Ambystoma mexicanum* Shaw). 3 видів нашої фауни, занесених до списків Міжнародної Червоної книги, варто відмітити тритона карпатського (*Triturus montandoni* Boul.) – ендеміка Карпат [2,6].

Згідно списку Червоної книги України, в колекціях музею представлені всі 5 видів класу земноводних: тритон карпатський, тритон гірський (*T. alpestris* Laur.), саламандра плямиста (*Salamandra salamandra* L.), ропуха очеретяна (*Bufo calamita* Laur.) та жаба прудка (*Rana dalmatina* Bonap.).

Клас плазунів, представлений в музеї 46-ма експонатами 29-ти видів, що входять до Міжнародної Червоної книги. На 98% це тварини, які живуть у тропіках та субтропіках. Найціннішими серед них є скелети: зеленої, або супової черепахи (*Chelonia mydas* L.) та гатерії, або туатари (*Sphenodon punctatus* Gray). Обидва ці види знаходяться на межі зникнення. Рідкісні змії представлені в колекціях ромбічним пітоном, або ковровою змією (*Morelia spilota* Lacerp.), поширеною в Австралії та Новій Гвінеї, і китайськими алігаторами (*Aligator sinensis* Fauvel) – ендеміками Китаю [2,6]. До цінних експонатів належать також плазуни, привезені проф. Яном Гіршлером з експедиції в Ліберію (1935-1936 рр.).

Розглядаючи представників рептилій, слід відмітити, що колекції містять 3 види з 8-ми, які занесені до Червоної книги України: жовтопуз (*Ophisaurus apodus* Pall.), мідянка (*Coronella austriaca* Laur.) та гадюка степова східна (*Vipera ursini renardi* Crist).

З класу птахів до Міжнародної Червоної книги занесено 1073 види та підвиди птахів, з яких 47 видів (4,4%) представлені в колекціях музею. Найціннішими між ними є: трагопан китайський (*Tragopan caboti* Gould), який знаходиться під загрозою зникнення (зберігся лише в окремих ізольованих гірських масивах на південному сході Китаю); тонкодзьобий кульон (*Numenius tenuirostris* Vieil.) - знаходиться на межі зникнення; совиный папуга, або какапо (*Strigops habroptilus* Gray) - ендемік із Нової Зеландії (на сьогодні, лише близько 60 птахів проживають на островах Стюарт та Літл-Баррієр); строкатовухий чубатий дятел (*Dryocopus galeatus* Temm.) – вид, що знаходиться під загрозою зникнення, який населяє рівнинні субтропічні ліси півдня Бразилії, сходу Парагваю та крайнього північного сходу Аргентини. До цього переліку можна додати також пінгвіна очкового (*Spheniscus demersus* L.), пелікана кучерявого (*Pelecanus crispus* Bruch), китоголова (*Balaeniceps rex* Gould), казарку червоноголовою (*Branta ruficollis* Pall.), оклендську (*Anas auklandica* G.R.Gray) та мармурову чирянок (*Marmaronetta angustirostris* Menet.), андського кондора (*Vultur griffus* L.), орланів білоплечого (*Haliaeetus pelagicus* Pall.) та білохвоста (*H. albicilla* L.), грифа чорного (*Aegipius monachus* L.), орла-могиляника (*Aquila heliaca* Sav.), манчжурського вухатого фазана (*Crossoptilon mantchuricum* Swin.), аргуса (*Rheinardia ocellata* Elliot), журавля японського (*Grus japonensis* Mull.), хохітву (*Tetrax tetrax* L.),

дрохву Дибовського (*Otis tarda dybowski Tacz.*), джека (*Chlamidotis undulata Jac.*), кречітку (*Chettusia gregaria Pall.*), голуба вінценосного (*Goura cristata Pall.*), лорі тайянського (*Vivi peruviana P.Muller*), какаду малого жовточубого (*Cacatua sulphurea Gm.*) та білого (*C. alba P.Muller*), папугу австралійського нічного (*Geopsittacus occidentalis Gould*), квезала центральноамериканського (*Pharomachrus mocinno De la Llave*), очеретянку прудку (*Acrycephalus paludicola Vieil.*) і деяких інших [1,6]. До унікальних експонатів належить і колекція колібрі та нектарниць, привезена до Львова в 1823 р. з дублетів імператорських колекцій у Відні; колекції птахів, зібрані М. Янковським, Б. Дибовським та Я. Грохмаліцьким наприкінці ХІХ ст. на Далекому Сході, в Кореї, Південно-Східній Азії, Австралії та Південній Америці; колекції птахів заходу України проф. Ф. Й. Страутмана та доц. Н. І. Сребродольської.

Загалом, орнітологічна колекція охоплює представників 25 рядів, що належать до 116 родин, а всього в музеї зберігаються понад 1000 видів птахів, що становить приблизно 1/10 від їх світового різноманіття. До Червоної книги України (2-е видання) занесені 67 видів, з яких 56, або 97% представлені у фондах.

З класу ссавців у музеї зберігаються не лише рідкісні види і ті, яким загрожує зникнення, але й ті, що вже зникли. Найціннішим експонатом серед них є скелет морської, або Стеллерової корови (*Hydrodamalis gigas Cimm.*). Ця тварина була вперше описана у 1741 р. російською експедицією на о. Берінга. Проте протягом 27 років, заради м'яса та шкір, вона була повністю знищена (остання морська корова була застрілена у 1768 р.). Крім повного скелету, у фондах музею зберігаються ще 4 неповні черепи і 76 кісток цього виду. Шляхом опрацювання літературних даних та робочої документації встановлено, що зі стін музею походять 5 скелетів цієї тварини: три з них зберігаються в Україні (один у Львові і два в Києві), четвертий у Відні, а п'ятий був переданий до Варшави, звідки на жаль зник [5]. Всього ж у світі налічується 22 або 23 скелети.

Іншим вимерлим видом є квага (*Equus quagga Bodd.*) – зебра відносно невеликих розмірів, що населяла Південну Африку. Білі поселенці, які оселялися тут, починали займатися тваринництвом і вважали квагу конкурентом для домашніх тварин на пасовищах. Тому, до 1840 р. квага була безжалісно винищена у Капській провінції, а до 1870 р. – їх взагалі винищили у природі. Остання квага загинула у 1883 р. в Амстердамському зоопарку [3]. В наших колекціях музею зберігається лише голова цієї тварини. Зникнення тура (*Bos primigenius Vojanus*) – теж пов'язане з діяльністю людини. В музеї представлені роги з частково збереженою черепною коробкою тварин цього виду.

До списку рідкісних видів, що занесені до Міжнародної Червоної книги, відноситься 2765 видів та підвидів ссавців, 30 з яких представлені в музеї. Під загрозою зникнення знаходяться 9, з них 7 із ряду приматів – лемур Варі (*Lemur variegata Kerr*), сифака діадемовий (*Propithecus diadema Bennet*), мавпа шерстиста (*Lagothrix lagothricha Humb.*), колобус червоний (*Colobus badius Kerr*), сіаманг звичайний (*Hylobates syndactylus Raff.*), шимпанзе (*Pan troglodytes Blum.*), орангутан (*Pongo pygmaeus L.*); з ряду китоподібних – кашалот (*Physeter macrocephalus L.*); з

ряду хижих – малайський ведмідь (*Helarctos malayanus* Raff.). Інші види належать до групи тих, які мають несприятливий статус. Це кускус плямистий (*Phalanger maculatus* Desm.), хохуля (*Desmana moschata* L.), нічниця триколірна (*Myotis emarginatus* Geoffroy), нічниця велика (*Myotis myotis* Borkh.), мадрил (*Papio sphinx* L.), мураход гігантський (*Myrmecophaga tridactyla* L.), тамандуа (*Tamandua tetradactyla* L.), видра річкова (*Lutra lutra* L.), перегузня (*Vormela peregusna* Guld.), кіт лісовий (*Felis sylvestris* L.), оцелот (*Felis pardalis* L.), лев (*Panthera leo* L.), тигр амурський (*Panthera tigris altaica* Temm.), морж (*Odobenus rosmarus* L.), слон африканський (*Loxodonta africana* Blum.), газель доркас (*Gazella dorcas* Pall.), муфлон (*Ovis ammon* L.), сарна кавказька (*Rupicapra rupicapra* L.), носоріг чорний (*Diceros bicornis* L.), лань (*Cervus dama* L.) та калан (*Enhydra lutris* L.).

До раритетних колекцій ссавців належать: колекція африканських тварин В. Водзіцького, зібрана у 1900-1910 рр. на території колишньої німецької південно-африканської колонії (DOA – сучасна територія Танзанії), колекції рогів гірських баранів та козлів з Тянь-Шаню, цього ж автора зібраних у 1907-1908 рр.; трофеї Я. Гіршлера з Ліберії (експедиція 1935-1936 рр.); подарунки китобійної флотилії “Слава”, привезені до Львова у 1956 р., та матеріали експедицій у Казахстан 1960-1964 р.

Висновки

Таким чином, на сьогодні в Зоологічному музеї імені Бенедикта Дибовського зберігається типовий матеріал 61 виду тварин.

Із 6731 видів та підвидів хребетних тварин, які занесені до останнього “червоного” списку Міжнародного союзу охорони природи (2000 р.), 152 види, або 2,3% представлені в колекціях музею. Стає очевидною цінність зібраних фондів. По-перше, вона полягає у географічному відображенні зборів. Саме за даними етикетажу сьогодні можна описати зміни ареалів багатьох рідкісних видів тварин не лише в Україні, але й в інших куточках Землі; встановити, де ці види зникли і спробувати з’ясувати причини їх зникнення. По-друге, в музеї зібрані деякі зниклі види тварин, які вже неможливо побачити в природі. По-третє, наявні експонати слугують документальним підтвердженням необхідності проведення активної природоохоронної роботи і є наочним матеріалом для навчального процесу студентів природничих спеціальностей.

1. Винокуров А.А. Редкие и исчезающие животные. Птицы: Справ. пособие. – М.: Высш.шк., 1992. – 446 с.
2. Даревский И.С., Орлов Н. Л. Редкие и исчезающие животные. Земноводные и пресмыкающиеся: Справ. пособие. – М.: Высш.шк., 1988. – 463 с.
3. Соколов В.Е. Редкие и исчезающие животные. Млекопитающие: Справ. пособие. – М.: Высш.шк., 1986. – 519 с.
4. Червона книга України. Тваринний світ. – Київ: Укр. Енциклопедія, 1994. – 460 с.
5. Domaniewski J. Benedykt Dybowski. – Warszawa, 1954. – 174 s.

6. Hilton-Taylor C. 2000 IUCN Red List of Threatened Species. IUCN, Gland, Switzerland and Cambridge, UK, 2000. – xviii + 61 p.

Зоологічний музей імені Бенедикта Дибовського Львівського національного університету імені Івана Франка